

شاخص های اخلاقی خانواده پایدار از منظر اسلام

ساجده رحمانی

چکیده:

سبک زندگی خانوادگی در آموزه های اسلام، ریشه در اندیشه ها، باورها، حقوق، تکالیف و اصول اخلاقی است که تقید به آن حلقه های زندگی خانوادگی را ناگسستنی خواهد نمود. محل بررسی ما در مقاله پیش رو، فارغ از جایگاه حائز اهمیت رعایت حقوق و امثال تکالیف متقابل اعضای خانواده، به طور ویژه بررسی نقش باورها و اعتقادات در روابط زوجین و رعایت شاخصه های اخلاقی مبتنی بر آن باورها و تاثیر آن بر پایداری خانواده ست. این پژوهش با هدف ارائه الگوی خانواده تراز اسلامی با بهره گیری از روش کیفی تدوین شده است. لذا تلاش شده است به مرور و مطالعه دقیق منابع دینی که شامل قرآن کریم، کتب حدیثی معتبر و مشهور، آثار کارشناسان حوزه خانواده و پایگاه های اینترنتی مرتبط، جهت استخراج مقوله های مرتبط با اهمیت خانواده در اسلام، نقش باورها و اندیشه ها در سبک زندگی خانوادگی از منظر قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع) و تبیین شاخصه های اخلاقی خانواده از منظر اسلام، مؤثر بر پایداری آن پرداخته شود.

بر اساس یافته ها در خانواده تراز اسلامی میان باورها و اندیشه ها با عملکرد اعضا و همچنین رعایت عملکرد مبتنی بر اخلاقیات با پایداری خانواده رابطه درهم تنیده ای وجود دارد.

- کلیدواژه ها: شاخص، اخلاق، خانواده، پایداری، اسلام

مقدمه:

اسلام به عنوان یک مکتب انسان ساز، عمیق ترین و اصولی ترین عنایات را به نسبت به تحکیم، تکریم و تعالی خانواده دارد و این نهاد بنیادین را کانون تربیت و مرکز رحمت و مودت قلمداد می کند. گو اینکه سعادت و شقاوت جامع بشری را در ارتباط مستقیم با فساد و صلاح این بنا دانسته و هدف از تشکیل آن را تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله تجربه حقیقی سکون و آرامش برمی شمارد. قوام این بنا به قوام ارتباط حسنه اعضاء و مبتنی بر تخلق فی مابین ایشان است. از همین رو، ضروریست در شرایط روز جامعه که استکبار تخریب و گسستگی این نهاد انسان ساز را نشانه گرفته است؛ سلامت و رشد افراد، همچنین پویایی و توسعه همه جانبه در اجتماع، منبعث از حضور در خانواده ای مستحکم مد نظر محققان واقع گردد. گو اینکه استواری و استحکام خانواده ها، حاصل پایبندی های اخلاقی اعضای آن ذیل سایه باورها و اندیشه های توصیه شده در مکتب حکیمانه اسلام است.

برای بررسی شاخص های اخلاقی خانواده پایدار در اسلام، ابتدا باید به تعریف و اهمیت مفهوم اخلاق و همچنین خانواده پایدار در فرهنگ اسلامی پرداخته شود. آیین اسلام اخلاق را امری سیستمی و بنیادی می داند که همواره در پیوندی ناگسستنی از دین تعریف می شود. در نظام اخلاقی اسلام، آموزه های الهی غایتمند و مبتنی بر واقع نگری و عمل گرایی هستند و همچنین در فرایند تکوینی و تربیتی بشری به رسمیت شناخته می شوند. این مهم، به ویژه در عرصه خانواده به عنوان بنیادی ترین کانون تربیت بشر، از کلان ترین وجوه تمایز اخلاق در نظام اسلام نسبت به تعاریف اخلاق در سایر نظریه ها به شمار می رود. خانواده به عنوان نهاد بنیادین اجتماعی، نقش کلیدی در تربیت نسل ها و انتقال ارزش ها و باورهای دینی دارد. در این راستا، شاخص های اخلاقی خانواده پایدار می توانند به عنوان معیارهایی برای ارزیابی سلامت و موفقیت خانواده ها در جامعه اسلامی مورد استفاده قرار گیرند. خانواده پایدار به خانواده ای اطلاق می شود که بر پایه اصول و ارزش های اسلامی شکل گرفته و قادر است در برابر چالش های اجتماعی و فرهنگی مقاومت کند. در دنیای امروز، با توجه به تغییرات سریع اجتماعی و فرهنگی،

اهمیت حفظ بنیان خانواده و توجه به اصول اخلاق اسلامی بیش از پیش احساس می‌شود.

با توجه به چالش‌های موجود در دنیای امروز، توجه به شاخص‌های خانواده پایدار در اسلام نه تنها ضروری بلکه حیاتی است. این شاخص‌ها می‌توانند رفع و تقلیل بسیاری از مشکلات اجتماعی و خانوادگی بوده و اسباب تقویت و تحکیم بنیان خانواده‌ها در اجتماع اسلامی گردند. لذا پژوهش در این زمینه می‌تواند به تعالی کیفیت زندگی خانوادگی کمک موثری نماید. در بیان اهمیت و ضرورت تحقیق پیش رو می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. نقش تربیتی خانواده در ایجاد محیطی سالم و پایدار منبث از تعهد به گزاره‌ها و ارزش‌های اخلاقی؛
۲. حفظ هویت اسلامی و فرهنگی: با توجه به حجم‌های فرهنگی و اجتماعی ضروریست خانواده‌ها نسبت به انتقال و حفظ بنیان‌های اسلامی و فرهنگی اهتمام داشته باشند. یکی از موثرترین و کارآمدترین راهبردها جهت حفظ این کیان، بهره‌گیری از گزاره‌های اخلاقی و پایبندی به آن‌ها است؛
۳. پاسخگویی به نیازهای عاطفی: تامین نیازهای عاطفی خانواده و پیشگیری از مشکلات روانی و اجتماعی اعضای آن بدون در نظر گرفتن نقش اخلاقیات امری ناممکن خواهد بود.

مفهوم شناسی

مفهوم خانواده

خانواده به مفهوم محدود آن عبارتست از یک واحد اجتماعی، ناشی از ازدواج یک زن و یک مرد که فرزندان پدید آمده از آنها آن را تکمیل می‌کنند. تعریف دیگری خانواده را شامل مجموعه‌ای از افراد می‌داند که با هدف و منافع مشترک زیر سقفی گرد هم می‌آیند. اسلام خانواده را گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می‌کند که هسته اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مردی تشکیل می‌دهد و نکاح عقدی است که براساس آن رابطه زوجیت بین زن و مرد برقرار شده و در پس آن طرفین دارای وظایف و حقوق جدید

می‌شوند. ارتباط خویشاوندی در سایه نکاح پدید می‌آید؛ اعضای آن دارای روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی می‌گردند.^۱

مفهوم اخلاق

اخلاق، بخشی از آموزه‌های دین اسلام است که به فضایل و رذایل اعمال انسان می‌پردازد. اخلاق به صفات درونی انسان گفته می‌شود که در او به صورت عادت در آمده است. اخلاق به خُلق‌های خوب و بد و اخلاق اجتماعی و فردی تقسیم می‌شود. قرآن هدف بعثت پیامبر(ص) را اصلاح اخلاق انسان‌ها معرفی کرده است و در روایات از مهم‌ترین صفات نیک اخلاقی، با عنوان مکارم الأخلاق یاد شده است. کتاب‌های اخلاق ناصری، جامع السعادات، معراج السعاده، الاخلاق از کتاب‌های مشهور شیعه در زمینه اخلاق است.^۲

مفهوم پایداری

استقامت در مفهوم قرآنی آن اصطلاحی برای پایداری در دین و مسیر حق در برابر کژی هاست. اهل معرفت تعبیری چون «اهل استقامت» و «منزل استقامت» را که مرحله‌ای از مراحل سلوک الی الله است به کار می‌برند. واژه استقامت به صورت مصدری در قرآن نیامده است؛ اما صورتهای فعلی و اسم فاعلی آن ۴۷ بار به کار رفته است. بیشتر مباحث قرآنی استقامت مربوط به ۹ آیه‌ای است که متضمن مشتقات فعلی استقامت است. در این آیات جز آیه ۷ توبه/ ۹ که به موضوع استقامت در عهد و پیمان پرداخته سایر آیات، استقامت را در مورد توحید و سیر به سوی خدا مطرح کرده است.^۳

اهمیت تشکیل خانواده در اسلام

زندگی یک حرکت است؛ از بدو تولد تا آخرین نفس. حرکت در مسیری ناهموار، حادثه خیز و پرفراز و نشیب. حرکت در مسیر تکامل خانواده، به انسان در مسیر تکامل و در میادین تنشها، اضطرابها و تلاطم‌های جانی تازه

^۱ - <https://www.imamalicenter.se/fa/content>

^۲ - <https://fa.wikishia.net>

^۳ - <https://hawzah.net/fa/Article>

میبخشد تا از حرکت باز نایستد. خانواده در اسلام یعنی محل آرامش، نشاط، انس و الفت دو انسان، جایی که دو مسافر مسیر تکامل، همسفر هم می‌شوند و با هم پیمان می‌بندند که خیرخواه هم باشند و در بحران‌ها، تلاطم‌ها و ناآرامی‌های این مسیر که آدمی دائماً در معرض آن‌ها قرار دارد در کنار هم قرار گیرند. کلمات پر مهر و آغوش آرامش بخش را از یکدیگر دریغ نکنند و تا رسیدن به قله‌های کمال و سرمنزله مقصود بال پرواز هم باشند.^۴ لذا مسئله ازدواج سابقه‌ای به بلندای حضور اولین انسان‌ها در روی زمین دارد. اسلام نیز برای خانواده ارزش فراوانی قایل بوده و در سوره‌های متعدد قرآن کریم از آن سخن به میان آورده است. با نگاهی گذرا به کتاب‌های فقهی و اخلاقی و حتی رساله‌های عملیه، روشن می‌شود که این مکتب جامع با چه وسعت نظری به بحث از این نهاد پرداخته است. برخلاف بسیاری از مکاتب بنام مذهبی و یا فلسفی که به ازدواج با نظری کراهت آمیز می‌نگرند و آن را مذموم و مختص وقت ضرورت می‌دانند و مجرد را مقدم بر ازدواج و ازدواج را تنها به عنوان راهی برای فرار از بدکاری به رسمیت می‌شناسند، اسلام با تأکیدهای فراوان به ازدواج، تشکیل خانواده را مورد تشویق قرار می‌دهد.^۵ از نگاه اسلام، تشکیل خانواده آنچنان محبوب و مورد درخواست است که هیچ سازمان و بنایی محبوب تر از آن در نزد خداوند، وجود ندارد.^۶ در این مکتب مرقی، خانواده یکی از نهادهای زیربنایی بنیاد هستی و از ساختارهای اصلی جامعه اسلامی به شمار می‌آید که همگام با دیگر ساختارهای جامعه در راه تحقق اهداف انسان، به عنوان خلیفه و جانشین خداوند، گام برمی‌دارد. از دیدگاه آموزه‌های دینی، خانواده سنگ بنای جامعه است که فرد را به جامعه، نسل‌ها را به یکدیگر و گروه‌های اجتماعی گوناگون را به هم پیوند می‌دهد. در واقع با توجه به سطوح مختلف جامعه (فرد، خانواده، همسایگان، ملت، امت و...) خانواده مرکز ثقل جامعه اسلامی است.^۷

قرآن کریم نیز از اهمیت و جایگاه خانواده غافل نبوده و می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ

^۴ - موسوی، سید حسین، نشاط در خانواده، ۱۳۶۱، قم، دارالطلب، ص ۲۴ و ۲۵.

^۵ - چراغی کوتیانی، اسماعیل، مقاله رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده، ۱۳۸۸، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، معرفت، سال هجدهم، شماره چهارم، پیاپی ۱۳۹، صفحات ۳۵.

^۶ - مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ۱۳۹۲، مرکز تحقیقات رایانه ایی قائمیه اصفهان، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲.

^۷ - نوال سعداوی، هبه رئوف عزت، نابرابری حقوقی زنان در بوته نقد، ۱۳۸۲، ترجمه سرحدی، مهدی، ناقد، ص ۱۸۴.

روحیه گذشت

قرآن کریم در آیه ۲۳۷ سوره بقره، گذشت مالی از سوی زن و مرد، را پسندیده می شمارد؛ «یا زن نصف مهریه را که مرد باید در صورت طلاق قبل از عروسی بدهد، ببخشد یا مرد به جای نصف، تمام مهریه را بدهد: «يَعْفُونَ... تَعْفُوا». از این آیه شریفه چنین برمی آید که آنانی که طبع بخشش دارند، به تقوا نزدیک‌ترند: «وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى». لذا ضروریست این امر بعنوان یک اصل سازنده در کلیه شرایط زندگی علی الخصوص در خانواده حکمفرما باشد. پیامبر اکرم(ص) فرمودند: «سه گروه از زنان عذاب قبر ندارند و در قیامت با حضرت فاطمه زهرا (س) محشور می‌شوند: زنی که با فقر و تنگدستی شوهر خود بسازد؛ زنی که با بداخلاقی شوهر، صبر و بردباری خود را از دست ندهد و زنی که مهریه خود را ببخشد (و بدین وسیله باری از دوش همسرش بردارد)»^{۳۵} البته معنای این جمله رها بودن مرد در رفتار و اخلاق ناشایست نیست؛ گویانکه مردان بداخلاق در روایات متعددی به قهر و عذاب الهی تهدید شده‌اند.

عفت و پاکدامنی

در فرهنگ اسلامی، مردان باید از نگاه آلوده بپرهیزند و زنان نیز نباید از روی شهوت به مردان نامحرم بنگرند؛ بلکه باید نگاه خود را کنترل کنند و زینت و زیبایی خود را از نامحرم بپوشانند، جز صورت و دست‌ها که به طور طبیعی ظاهر است و پوشش آن‌ها، موجب مشکلاتی در انجام امور زندگی می‌شود. خداوند متعال می‌فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ... وَ لَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». «به زنان با ایمان بگو: از برخی نگاه‌ها چشم پوشی کنند و دامن‌های خود را حفظ نمایند و جزء آنچه (به طور طبیعی) ظاهر است، زینت‌های خود را آشکار نکنند و روسری خود را بر گریبان بیفکنند

^{۳۵} - عاملی، محمد بن حسن الحسینی، مواظظ العدیدیه، ۱۳۹۶، مشکینی، علی، دارالحدیث، ص ۷۵.

(تا علاوه بر سر، گردن و سینه آنان نیز پوشیده باشد)... و پای خود را به گونه‌ای بر زمین نکوبند که آنچه از زیور مخفی دارند، آشکار شود. ای مؤمنان! همگی به سوی خدا باز گردید و توبه کنید تا رستگار شوید» از مسائلی که در سردی روابط همسران، مؤثر است؛ جلوه‌گری برخی زنان در خارج از محیط امن خانه و ناآراستگی در خانه و نزد شوهر است. پیامبر اکرم (ص) در تفسیر جمله «إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» فرمودند: «خداوند آن دسته از زنان را که روی و موی خود را برای شوهر آرایش نمی‌کنند و نیازهای شوهر را برآورده نمی‌سازند، لعنت کرده است».^{۳۶} با توجه به اینکه جلوه‌گری زنان در جامعه موجب تزلزل بنیان خانواده می‌شود؛ یکی از دستوراتی که خدای تعالی در قرآن صادر نموده این است: «وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى»^{۳۷} «در خانه‌های خود قرار گیرید و همچون دوران جاهلیت نخستین با خودآرایی، در جامعه ظاهر نشوید». حساسیت اسلام به مسائل محرم و نامحرم بسیار است. ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم^{۳۸}، نهی از شوخی با نامحرم، نهی از مصافحه و دست دادن با نامحرم، حرمت زینت زن برای نامحرم، حرمت نظریه نامحرم، داشتن رفتار غیرمتواضعانه زنان با نامحرم، پرهیز زنان از نرمی در کلام با نامحرم، بخشی از حساسیت‌های اسلام در موضوع «محرم و نامحرم» است.^{۳۹}

نتیجه‌گیری

از دیدگاه قرآن کریم و سنت پیشوایان معصوم (ع) باورها و اعتقادات همچون توحید، نبوت و معاد نقش بنیادین در تحکیم روابط اعضای خانواده دارند. بی بهره ماندن برخی از خانواده‌ها از این باورها، در همهٔ مراحل، معضلات متعددی را در پی دارد و ترک اعتقادات دینی، آرامش و لذت را از زندگی سلب می‌کند. باور به پروردگار همهٔ رفتارهای زندگی خانوادگی را به سوی کسب خشنودی خداوند سوق می‌دهد و باور به رسالت و نبوت از لحاظ فراگیری تعالیم دینی از بزرگان دین و الگوپذیری در زندگی افراد خانواده، نقش اساسی دارد. همچنین اعتقاد به

^{۳۶} - حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، ۱۳۸۳ق، مطبعة العلمیه، ج ۳، ص ۵۹۳.

^{۳۷} - أحزاب، ۳۳.

^{۳۸} - نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ۱۴۰۸ق، قم، ال بیت لاحیا اتراث، ج ۱۴، ص ۲۶۵.

^{۳۹} - عوامل تحکیم خانواده در قرآن و روایات، پایگاه اینترنتی بلاغ، ۱۴۰۰.

معاد، خانواده را از بی انگیزگی و بی هدفی نجات می‌دهد و از بدرفتاری و تعدّی به حقوق یکدیگر باز می‌دارد. در رویکرد اسلامی خانواده کانون آرامش و امنیت است و بر اساس عدالت و احسان بنیان نهاده شده است. لذا اصول اخلاقی همچون احترام به همسر، مدارا و سازگاری، پاکیزگی و آراستگی، قناعت در خانواده، حسن معاشرت، دوری از اسراف، روحیه گذشت، عفت و پاکدامنی در پایداری ارکان آن نقش به سزایی را ایفا می نماید. قرآن کریم و ائمه اطهار(ع) تأکید و توصیه فراوانی در برخورد شایسته و احسن با همسران فرموده ، مضافا اینکه خود به آن مقید بوده اند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، م: الهی قمشه ای، مهدی، ۱۳۸۴، جاجرمی.
- آموزش خانواده، طرح ملی آموزش‌های هنگام ازدواج، کمیته علمی کار گروه ملی کنترل و کاهش طلاق.
- آیت الهی، زهرا، بر گرفته از مهارت های زندگی خانوادگی در آینه آیات و روایات، ۱۳۹۲، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی.
- باستان، حسین، خانواده در اسلام، ۱۳۹۳، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- به آبادی، راضیه، به آبادی، بهروز، برگرفته از مقاله الگوی قناعت در خانواده ی اسلامی، از منظر قرآن و روایات، ۱۳۹۴، قم، دومین کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- بهشتی، احمد، خانواده در قرآن ۳، قم، ۱۳۶۱، انتشارات طریق القدس.
- بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان ۱۴۰۱.
- پورجوادی، رضا، مقاله تدبیر منزل، ۱۳۷۹، تربت جام، دانشنامه جهان اسلام.
- چراغی کوتیانی، اسماعیل، مقاله رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده، ۱۳۸۸، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، معرفت، سال هجدهم، شماره چهارم، پیاپی ۱۳۹.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، قم، آل البیت، ج ۱۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، قم، آل البیت، ج ۱۴.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، قم، آل البیت، ج ۲۰.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، قم، آل البیت، ج ۱.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ ق، قم، آل البیت، ج ۳.
- حسن زاده، صالح، مقاله عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲، قم، پژوهشنامه معارف قرآنی، دوره ۴، شماره ۱۵.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، ۱۳۸۳ق، مطبعه العلمیه، ج ۳.
- شریفی، عنایت الله، لطفی، مهرعلی، مقاله سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع)، ۱۳۹۲، دوره ۴، شماره ۱۴.
- صحت، علی، ترجمه جهاد النفس وسائل الشیعه، ۱۳۹۴، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل بیت.
- عاملی، محمد بن حسن الحسینی، مواظظ العددیه، ۱۳۹۶، مشکینی، علی، دارالحديث.
- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ۱۳۹۲، مرکز تحقیقات رایانه ایی قائمیه اصفهان، ج ۷۵.
- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ۱۳۹۲، مرکز تحقیقات رایانه ایی قائمیه اصفهان، ج ۷۶.

- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ۱۳۹۲، مرکز تحقیقات رایانه ایی قائمیه اصفهان ، ج ۱۰۰.
- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ۱۳۹۲، مرکز تحقیقات رایانه ایی قائمیه اصفهان ، ج ۱۰۳.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۱۳۵۴، تهران، دارالکتب الإسلامی.
- موسوی، حسین، نشاط در خانواده، ۱۳۶۱، قم، دارالطلب.
- م: احمدیان، ابراهیم، نهج الفصاحه، ۱۳۸۱، قم، گلستان ادب، ج ۶۲۱.
- نوال سعداوی، عباس، هبه رؤف، عزت، نابرابری حقوقی زنان در بوته نقد، ۱۳۸۲، قم، ناقد، م: مهدی سرحدی.
- نوری طبرسی، حسین ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ۱۴۰۸ق، قم، ال البيت لاحیا التراث، ج ۱۴
- <https://fa.wikishia.net>
- <https://hawzah.net/fa/Article>
- <https://www.imamalicenter.se/fa/content>
- <https://www.balagh.ir/content/1627>